

Država blagostanja, populaciona politika i bioetika brige u Srbiji – kritička analiza medijske reprezentacije

Imajući u vidu da se demografija sastoji od manje ili više eksplicitnih etičkih konteksta (Berlinguer 1999), ovaj rad će obratiti pažnju na inicijativu za povećanje populacije u Srbiji, koja koristi i medijske reprezentacije trudnoće, rađanja, materinstva, porodice i porodičnog života kao sredstva za ostvarivanje državnog cilja podizanja nataliteta.¹ Za primer medijske interpretacije uzeta je emisija „Vreme je za bebe“, zamišljena kao jedno od sredstava za podizanje svesti građana o padu nataliteta u Srbiji danas.

U cilju stimulisanja parova da se odluče na rađanje i tako lično utiču na povećanje niske stope nataliteta u Srbiji, Ministarstvo za rad i socijalnu politiku Republike Srbije je iniciralo 2007. godine emisiju (u formi „*reality show*“-a) „Vreme je za bebe“. Uz pomoć nacionalnog servisa Radio televizije Srbije (RTS) i producerske kuće Nira FTC, svake nedelje, već četiri godine zaredom do danas, mogu se pratiti životi „običnih“

1 Osim mnogobrojnih reprezentacija, svakako je neophodno obratiti pažnju i na svakodnevne prakse, značenja i „pregovaranja“ sa ponudnim diskursima o niskom natalitetu koje antropološke studije razmatraju (videti Jansen and Helms 2009).

građana i građanki, parova koji očekuju prinovu.² Emisija, koja je dostigla veliku gledanost, samo je jedna od mnogih akcija predviđenih populacionom politikom, i anticipirana je i podržana Strategijom za podsticaj rađanja koja je zvanično usvojena početkom 2008. godine (Vlada Republike Srbije 2008) u kojoj „provejava otvoreni pronatalizam“ (Rašević 2009: 54). Razlog donošenja ovakve strategije je „alarmantna“ statistika koja pokazuje negativnu stopu priraštaja. Kako Mirjana Rašević pokazuje, „jedan od baznih postulata Strategije je i stav da se najsloženiji problem koji populaciona politika prema fertilitetu stanovništva treba da razreši nalazi u sferi svesti – političkoj, društvenoj i individualnoj. Otuda se insistira na sticanju znanja, osnovnom elementu svesti, koje može uticati na filozofiju življenja, a samim tim i na stavove, poglede, uverenja, volju“ (Rašević 2009: 54–55). S obzirom da se ova ideja najviše zasniva na „usvajanju znanja o populacionom faktoru, reproduktivnom zdravlju, roditeljstvu“ (Rašević 2009: 55), ova analiza će ukazati na jedan od takvih strateških poteza koji vode kreiranju tog „znanja“.

Osnovne ideje rada

Za potrebe ovog rada sprovela sam analizu reprezentacije trudnoće, rađanja, materinstva, porodice i porodičnog života na uzorku od 20 epizoda „Vreme je za bebe“ iz perioda 2009–2011. godine.³ Važno je napomenuti da epizode ne

2 Ova emisija nije licencni proizvod stranih agencija i kompanija, za razliku od mnogobrojnih *reality show* programa koji se realizuju i emituju u Srbiji. Na konferenciji za štampu povodom najave ove emisije ministar za rad i socijalnu politiku je izjavio: „Od 1956. godine prisutan je konstantan pad prirodnog priraštaja, tako da je i danas za trideset odsto manje stanovništva neophodnog za prostu reprodukciju“. Ukazujući na pojavu takozvane „bele kuge“, rekao da država mora da učini sve kako bi suzbila tu pojavu („Ljajić: 'Vreme je za bebe'“, internet).

3 Epizode su dostupne na RTS internet stranici (RTS, internet). Ono što je izostavljeno prilikom analize su imena gradova kao i imena protagonista.

odstupaju u velikoj meri jedne od druge; šablon postoji, dok se menjaju elementi. Akcenat prilikom analize je bio prvenstveno na celokupnom diskursu, reprezentaciji i značenjima. Uzorak je bio dovoljan za dobijanje uvida u model reprezentacije koji će omogućiti da dodirnom sledeće teme: ukazujem da se u medicinskim i porodičnim narativima o rađanju mogu videti jasne poruke nacionalne populacione politike. U prvom delu ukazujem na pojedine elemente reprezentacije, na njihova značenja i rodni aspekt. „Targetirajući“ naročito žene i njihovu biološku mogućnost reprodukcije, žene u Srbiji bivaju instrumentalizovane kao partnerke za postizanje ciljeva državne politike. S obzirom da je emisija nastala kao proizvod državne (ali i nacionalne) politike, država blagostanja igra veoma bitnu ulogu u konstrukciji i definiciji njenih građana. Stoga se u drugom delu rada fokusiram na načine na koje država blagostanja brine, te propisuje normativne i etičke vrednosti koristeći kanale masovnog medija. Ukazujem da se kroz disukurzivnu proizvodnju „poželjnih“ subjekata kreiraju modeli građana i građanki i njihovih praksi, promovišu se obaveze, ali i slobode. Ponuđeni modeli nisu obavezujući, ali s obzirom na to da je emisija predviđena kao sredstvo putem kojeg se podiže svest o važnosti povećanja nataliteta i proizvod je populacionih politika, modeli propisuju i sadrže i etičke norme. Koristeći feminističke uvide u etiku brige i državu blagostanja, u radu ću pokazati da su biološka reprodukcija, proces i sam čin rađanja, majčinstvo i medicinski i biološki aspekti društveno interpretirani. Zato ukazujem na to da etika brige postaje i bioetika brige u okviru nacionalnog projekta podizanja nataliteta u Srbiji. Takođe ću pokazati i aspekt „života kao dara“, daren kroz porođaj, kao i na politički aspekt tog dara.

Dok se u užem smislu bioetika odnosi na etičke probleme koji se otvaraju usled napretka biomedicine, njene široke primene i njenih društvenih i etičkih implikacija, bioetika se, pak, može definisati i u širem smislu. Demografija i ideja

populacione etike su, naime, sekundarno povezane sa bioetikom, koja će u ovom radu biti shvaćena kao „celina problema života u svim materijalnim aspektima“ (Berlinguer 1999). Načelno, problem rađanja, koji je putem emisije reprezentovan, tiče se makroetika, populacionih politika i etika, koje se odnose na populaciju generalno i na etiku javnih izbora. Neophodno je shvatiti da se usko definisani pojam bioetike prepliće i sa „svakodnevnim bioetikama“ i idejom života kao biološke ali i kulturne datosti (i idejom o životu kao „daru“). Svi ovi elementi se, pak, prepliću sa moralnim izborima i društvenim normama. U ovom radu ću se, između ostalog, osvrnuti i na ovaj aspekt. U radu ukazujem da se u medijskim reprezentacijama trudnoće, rađanja, materinstva, porodice i porodičnog života, upravo može uvideti konstrukcija „novog života“ koji se daruje kroz proces trudnoće i porođaja. Demografske činjenice niskog nataliteta, koje su uzete kao osnovna premisa za iniciranje kampanje za povećanje nataliteta, u sebi inkorporiraju set etičkih sadržaja, koji određuju reprezentaciju javnih politika i utiču i na individualne izbore. Upravo će se u ovom radu analizirati te veze, kroz diskurzivnu analizu sadržaja *reality show*-a „Vreme je za bebe“.

Medijske reprezentacije posmatram kao proces stvaranja i prenošenja značenja unutar određenog društvenog sistema: „ne kao ono što u potpunosti definiše 'realnost', već pre kao dinamična i kompleksna poprišta borbe za predstavljanje, u kojima se konstruišu subjekti i iskušavaju identiteti“ (Spitulnik 1993). Analiza diskursa i reprezentacije je osnovna interpretativna strategija analize samog materijala. U radu je usvojena ideja da je interpretacija uvek rezultat seta društvenih konvencija. Značenja nisu fiksirana i nisu inherentna stvarima ili akcijama. Ona se mogu beskrajno graditi kroz proces govorenja i ponovnog čitanja (Pilcher and Whelehan 2004: 113). Relacija između koncepta, stvari i znakova je u centru proizvodnje značenja kroz jezik koji konstruiše događaje (Hall 1997). Identiteti su fluidni,

promenljivi, relativni i konstruisani unutar diskursa kroz prakse, kao proizvodi određenih društvenih i istorijskih konteksta. Teoretska pretpostavka je da su značenja i identiteti konstruisani kroz sistem reprezentacije i da su proizvedeni, konzumirani i regulisani kulturom (Hall 1997). Ovde ukazujem samo na neka od značenja i njihove implikacije sa feminističkog stanovišta.

Kratka analiza reprezentacije

Prema navodima na internet prezentaciji RTS-a, „Vreme je za bebe“ ima za cilj da putem prikazivanja „uzbudljivih, romantičnih, ponekad neverovatnih ali istinitih priča“ ohrabri „mlade ljude da slobodno rađaju decu“: „Dok Srbijom kruži fenomen nedovoljnog rađanja, u njoj žive i bračni parovi koji poštuju kult potomstva i koji bez straha i sa mnogo ljubavi prihvataju obavezu da budu očevi i majke“.⁴ Kroz ove emisije gledaoci mogu da saznaju više o samom porodičnom životu učesnika, njihovim porodičnim i ličnim istorijama, idejama o roditeljstvu, o životu pre trudnoće i nakon rođenja deteta. Emisija sadrži lične narative budućih roditelja, ali i njihovih prijatelja, komšija, kumova i šire rodbine; prati se porođaj uživo i kratko vreme nakon toga. Emisija ima i „edukativni“ karakter koji povremeno ukazuje i na medicinske aspekte trudnoće, te smo kao gledaoci u prilici da čujemo reči lekara i drugog medicinskog osoblja. Gledaoci mogu čuti i videti kako teku pripreme za porođaj i na koji način se majke suočavaju sa različitim problemima tokom trudnoće i nakon njih. Obično ti problemi nisu isuviše teški i ozbiljnih razmera, već oni „uobičajeni“, a deca koja dolaze na svet su uvek zdrava i trudnoće prolaze bez većih poteškoća. Emisija prikazuje i kako roditelji biraju ime budućeg deteta, tradicionalne proslave kojima se obeležava rođenje deteta, a gledaoci se upoznaju i sa organizacijom svakodnevnog života parova koji čekaju prinovu.

4 RTS, internet.

Emisija skoro uvek ima isti hronološki redosled: život porodice pre porođaja, odlazak u bolnicu na kontrole, sam porođaj i život nakon porođaja. Narativi majke, oca, kao i članova proširene porodice se mogu pratiti tokom cele emisije: od toga kako su se buduća majka i otac upoznali i venčali, kako je okolina na to reagovala, do njihovih svakodnevnih obaveza, razmišljanja o budućoj deci, planovima, organizaciji, istorijama porodice, kao i o doživljajima aktera za vreme i nakon porođaja. Akteri/ke ove emisije su prikazani kao „stvarni“, „prosečni“, ali i egzemplarni građani koji su „zaslužili da budu deo emisije“⁵ – jer su se odlučili na korak da imaju jedno ili više dece i time dali podršku ideji da građani i građanke preuzmu ulogu majki i očeva. Kako i pojedini protagonisti to tumače u ovoj emisiji, njihovim učešćem se doprinosi i samoj državi (a nekada se pominje i nacija) u borbi protiv „bele kuge“.⁶

Porodica je definisana kao zajednica muškarca, žene i dece, elemenata bez kojih ne može postojati. Akcenat je na braku isključivo kao zajednici ljubavi, a deca su rođena iz te ljubavi. Možemo čuti kako su deca rođena i iz obaveze prema državi. „Dobri“ građanin i dobra građanka su oni koji pokazuju ljubav prema kolektivu tako što donose na svet još jednog budućeg građanina/građanku, čime će se nacija uvećati. Ljubav i emocije bi trebalo da budu osnovni motivi za rođenje deteta, dok su heteroseksualne zajednice ovekovečene institucijom braka, vrlo često su predstavljene kao da žive u skladu sa tradicionalnim (i uglavnom pravoslavnim) načinom života, te se prinova dovodi u „prikladnu“ porodičnu atmosferu.

Šire rodbinske veze imaju veoma važnu ulogu u životu porodice i posvećenost porodici je nešto što je predstavljeno

5 Izraz korišćen u medijima; videti „Ljajić: 'Vreme je za bebe'“, internet.

6 Izraz „bela kuga“ označava pojavu niskog nataliteta, kao patologizovano stanje nacije, implicirajući ugroženost njenog biološkog, političkog i kulturnog opstanka (videti Drezgić 2010).

kao „normalno“ i kao obavezan element za bračni par. Problemi, emocije, intima i privatne stvari se dele unutar zajednice, a pitanja o odlukama o reprodukciji su vrlo često predstavljena kao zajednički problemi. Mišljenja rođaka, babe i dede, sestara i ostalih, pa čak i komšija su veoma važni budućim roditeljima. Njihova osnovna uloga u ovom tradicionalnom obliku porodice koji se promovise jeste (uzajamna) podrška, naročito u slučajevima podizanja dece.

Ono što je manje bitno i nije prikazano su novčane mogućnosti kao i načini na koje će se budućnost porodice i dece ostvarivati. Vrlo često ekonomski momenat nije naglašavan, a u mnogim slučajevima život u kući porodice oca je izbor nove porodice. Akteri su uvek predstavljeni kao zadovoljni načinom života i odlukama koje su doneli.

Kućne dužnosti su vrlo često predstavljene kao veoma važan, pre svega, ženski zadatak. Zadatak podizanja dece je najčešće takođe dodeljen ženi, a ženskost se ostvaruje kroz donošenje deteta na svet. Potrebu žene da se ostvari u ulozi majke naglašavaju same majke ali i drugi učesnici ove emisije, a ponekad žene ističu majčinstvo kao njihovu primarnu odgovornost. Imati mušku decu je veoma važno ili, kako reče jedna majka budućeg oca: „da ostane muška glava u kući, svak se za to bori“.

Medicinski diskurs igra bitnu ulogu u strukturi i sadržaju emisije. U svakoj emisiji žena odlazi na pregled kod svog lekara na ultrazvuk, a sami lekari su u većini slučajeva muškog pola. Oni ne samo da komentarišu trudnoću, već i interpretiraju društvenu „situaciju“ da je „potrebno mnogo više rađanja u Srbiji“. Moguće je pratiti i sam čin porađanja u bolnici, previjanje bebe, plač i slično.

Vrlo često žene u emisiji naglašavaju ne samo biološku mogućnost prokreacije, već i njihove uloge kao pripadnica nacije (uglavnom srpske) i države u kojoj žive. Na ovaj način uloga

žene je definisana kao prokreatorke nacije i države. Te uloge se uglavnom predstavljaju kao „potrebe“ koje se promovišu i služe kao politički instrument. U ovom diskursu žene reprodukuju biološki, kulturno i simbolički njihove etničke i nacionalne kolektive, dok se populacija „uvećava“ u svrhu održanja države blagostanja. Naročito ženska reproduktivna uloga mora biti iskorišćena, poručuje emisija – zauzvrat, obećani su večna radost i ljubav.

Nacrti za dobro društvo: (bio)etika brige

U studijama država blagostanja, analize politika igraju veoma važnu ulogu jer pokazuje na koje načine država blagostanja i oni koji formiraju i promovišu različite politike definišu i propisuju obaveze i oblikuju uloge građana i građanki. Studije koje minuciozno ispituju načine funkcionisanja država blagostanja, govore o tome da politike definišu željene, „prigodne“ i odgovarajuće oblike građanstva, pozicije i vrednosti. One su takođe i normativne. Feministički pristupi državama blagostanja su prikazali „drugu stranu medalje“ studija koje su uopšteno teoretisale o njima. Kao što je Linda Gordon (Gordon 1990) pokazala, žene kao građanke nisu bile tretirane i poimane na isti način kao muškarci, a njihova prava su bila drugačije definisana i praktikovana. Prema njenim rečima, društveni faktori poput roda, rase, etniciteta, religije i tako dalje, čine da načini na koje se prava dodeljuju i praktikuju variraju. Stoga prilikom razmišljanja o državama blagostanja, moraju biti uzeti u obzir svi društveni faktori koji su vrlo često linije na osnovu kojih se formiraju društvene nejednakosti i na osnovu kojih se određuju i praktikuju odnosi moći u društvu.

Feministički pristupi su pokazali da su na porodicu i rodne odnose uticali različiti aranžmani i ustrojstva države blagostanja i *vice versa* (Gal and Kligman 2000; Gordon 1990; Waaldijk 2007). Pritom, ovakvi pristupi ukazuju da režimi

država blagostanja ne mogu biti istraženi i teoretisani bez rodno osetljive analize koja ukazuje na dvostruku „prirodu“ države blagostanja. Prema tome, može se reći da je država blagostanja disciplinujući ali i emancipujući instrument (Waaldijk 2007: 15), kao i da ona na posebne načine *interpretira potrebe žena* i pozicionira ih kao subjekte (Fraser 1989: 149).⁷ Nensi Frejzer (Nancy Fraser) analizira načine na koje država konceptualizuje subjekte kao pasivne klijente (primaoci usluga) i kao konzumente unutar države. Prema njoj, država blagostanja povezuje seriju pravnih, administrativnih i terapijskih procedura i kroz interpretaciju potreba prevodi političke probleme u legalne, administrativne i/ili terapijske svrhe (Fraser 1989: 154).

Uzimajući u obzir ovaj teorijski okvir, u ovom delu posećujem pažnju načinu na koji su „potreba“ i „briga“ konstruisani u konkretnim medijskim reprezentacijama. Brigu, pak, definišem kao vrstu procesa i prakse, kao deo interpretacije potreba, kao dimenziju kulturnih i nacionalnih identiteta i kao objekat ukusa i mišljenja (Sevenhuijsen 2003: 20). Briga u sebi sadrži i etičku komponentu, te u radu koristim koncept „etike brige“,⁸ koja podrazumeva moralnu ordređenost, društvenu praksu, ali i političke koncepte (Sevenhuijsen 2003: 55). Etika brige je korišćena u ovom radu kao jedna od mogućih perspektiva kroz koju se diskurs medija i politike države blagostanja mogu ispitati, u korelaciji sa ponuđenim „preskriptivnim“ modelima društvenih odnosa. Selma Sevenhuijsen (Selma Sevenhuijsen) smatra da briga uključuje „sve što činimo da održimo, nastavimo i popravimo naš svet da bismo mogli da živimo u

7 Frejzer obraća pažnju na strukturalnu analizu države blagostanja, međutim ne i na svakodnevne prakse i interpretacije samih subjekata.

8 Etika brige može biti viđena kao baza i za uspešno kritikovanje i za formulisanje ideja koje bi poboljšale i menjale društvene politike (Švab 2003).

njemu 'najbolje što možemo'" (Sevenhuijsen 2003: 20). Svakako, „briga“ i konstrukcija „što bolje možemo“ nisu moralno neutralni koncepti. Oni su društveno, kulturno, istorijski, ekonomski, politički determinisani, konstruisani, diskurzivno zavisni i promenljivi.

Politike su nacrti za „dobro društvo“ koji formulišu koncepte koji se tiču društvenih problema na političkoj agendi (Švab 2003). Reprerentacije žene, muškarca i porodice u emisiji „Vreme je za bebe“ daju vizualizovanu sliku dobrog ponašanja, dobrog ili barem poželjnog društva u državi blagostanja. U emisiji se promovise porodica koja (finansijski, logistički, emocionalno) pruža potporu i koja igra važnu ulogu u životima protagonista i protagonistkinja emisije. Briga se prenosi upravo na ove zajednice koje omogućavaju zajedničku pomoć i podršku prilikom podizanja dece. Ciljna grupa prema kojoj bi boljitak trebalo da bude usmeren nisu (budući) roditelji niti njihova (buduća) deca, već se čini da su deca sama po sebi cilj. Boljitak je usmeren ka državi i uvećanju broja građana koji će u budućnosti moći da servisiraju državu blagostanja. Stoga, podsticaj rađanja i populaciona politika svojim ciljevima pokušavaju da revitalizuju državu, dok su biomedicinski prikazi porođaja, narativi o blagodetima trudnoće, lekarske instrukcije i slično, instrumetalizovani u te svrhe.

Kroz narative o tradicionalnim vrednostima, poput „porodičnih vrednosti“, promovisu se patrijarhalne, tradicionalne rodne uloge, a patrijarhalna porodica se predstavlja kao srž društva.⁹ Interpretacijom potreba samih građanki i predstavljanjem njihovih „dužnosti“ kao njihovih „potreba“, briga o kolektivu se stavlja na teret ženi, dok država od nje zahteva

9 „Preplitanje rodnosti i nacije kroz tradiciju i modernost odlika je svih političkih, religijskih, ekspertskih i pseudonaučnih diskursa o rađanju“ (Drezgic 2010: 174).

da donese na svet što je moguće više dece (žrtva koju ponekad akterke ili akteri naglašavaju su opravdavdani željom porodice, partnera ili same žene). Stoga, kroz narative žene i njene porodice, sami ciljevi populacione politike (i države blagostanja) bivaju legitimisani i promovisani.

Žene, kao i njihova tela i biološka mogućnost reprodukcije, instrumentalizovane su i služe političkim interesima državnog projekta. Ženske biološke predispozicije su iskorišćene da bi se konstruisala slika žene čija se potreba interpretira kao potreba da se ostvari kao „dobra majka“, dok su njene druge želje i ciljevi manje važni. Diskurs „ljubavi i braka“ je smješten u patrijarhalni sistem, dok su „opšte dobro“, emocionalna satisfakcija i „prirodnost“ osnovna sredstva putem kojih se ovaj diskurs opravdava, legitimise i promovise. Ponekad su ustupci učinjeni partneru (prepuštanje davanja imena detetu po njegovoj volji, život u njegovoj porodici i tako dalje) opradavani Božjom voljom ili njenim doprinosom državi, braku i/ili porodici.

Na primeru medijskih reprezentacija trudnoće, rađanja, materinstva, porodice i porodičnog života, u okviru jedne od inicijativa za podizanje populacije, pokazala sam da medijski diskursi sadrže eksplicitnu upotrebu bioreprodukcije koja ujedno govori i o borbi za pridavanje značaja porodici i „porodičnim vrednostima“ (Creed 2000). Forsiranje slike žene koja mora i želi da ima decu zavisi od diskursa hegemonije u određenom istorijskom momentu. „Najbolji mogući“ život (Sevenhuijsen 2003: 20) u ovom diskursu govori o tome da bi građani, a naročito žene, trebalo da budu sastavni i aktivni činioци unutar nacionalne reprodukcije, kako bi se dijagnostifikovana patologija „bele kuge“ izlečila. Majčinstvo bi trebalo da bude cilj i zadatak, unutar tradicionalnih vrednosti koje se promovišu prilikom konstrukcije nacije kao zamišljene zajednice (Anderson 1998) u periodu transformacija.

Rađanje i porođaj nisu samo fundamentalno biološki procesi, već događaji impregnirani značenjima.¹⁰ Interpretirane potrebe žena (a i muškaraca) da mogu i žele da imaju što više dece i da ih rađaju (mušku decu, pre svega), u ovom su slučaju aktuelizovane unutar nacionalističkog i patrijarhalnog diskursa. Može se reći da etika brige postaje i bioetika brige, koja ima za cilj uvećavanje populacije, odnosno nacije, a ne samo dostizanje „čiste reprodukcije“. Jer, ne samo da je u fokusu biološka mogućnost prokreacije žene, već se u ovom medijskom diskursu prepliću i medicinski i zdravstveni konteksti, koji u sebi inkorporiraju i diskurse nacionalne politike. Lekari, akušeri i ostalo medicinsko osoblje takođe postaju glasnogovornici države;¹¹ medicinski elementi (poput odlaska na ultrazvuk, pregled u bolnici, sam čin porođaja i tako dalje) u sebi kodiraju i etičke vrednosti. Rađanje i porođaj (u emisiji), kao događaji od društvenog značaja za reprodukciju države blagostanja (ali i nacije), postaju neophodan sadržilac (bio)etike brige.

Život kao dar – društvena ekonomija novog života

Iako u ovom radu nije razmatran pojam stvaranja života kroz različita tehnička, birokratska i komercijalna sredstva, što su svakako bitne teme u literaturi koja se bavi bioetikom, važno je uvideti da mnogobrojne discipline „poručuju“ da je proizvodnja osoba inherentno društveni projekat (Kaufman and Morgan 2005: 320). Rođenje deteta je preproduktivna praksa koja ujedno označava društveni proces nastajanja i postajanja društvenim bićem (Kaufman and Morgan 2005: 322). Stoga, reprezentacija porođaja postaje društveni proces proizvodnje novog života (ali i osobe). Analiza u ovom slučaju govori ne samo

10 Kako Nira Juval Dejvis (Nira Yuval-Davis) kaže, „uključivanje nove bebe u nacionalni kolektiv je daleko od toga da bude samo biološka datost“ (Yuval-Davis 1997).

11 Mogu se čuti narativi poput: „Mora i jedan dečak da dođe na red“.

da je „reprodukcija sama ključ za razumevanje načina na koje ljudi rekonceptualizuju i reorganizuju svet u kome žive“ (Van Hollen, citat u Kaufman and Morgan 2005: 322), već i da reprodukcije i njihove politike (Ginsburg and Rapp 1995) postavljaju određeni kontekst za buduće reprodukcije novih života. Te reprodukcije su usko povezane sa državom i proizvodnjom budućih građana i građanki. Reprerentacija ideje o samom porođaju i rođenju, kao i preklapanje medicinskih i zdravstvenih diskursa sa idejama o reprodukciji nacije dobijaju veliku ulogu u definisanju i proizvodnji novih života i osoba, kao novih građana i građanki. Novi život se može posmatrati kao dar namenjen ne samo porodici, već i naciji i državi, baš kao što to najbolje može ilustrovati izjava akušera u jednoj od emisija: „To je poklon i za roditelje, ali i za ovaj grad i za celu Srbiju“. Ovu ideju podupiru ne samo akteri i akterke ove emisije kroz svoje narative, već su u tu svrhu mobilizovani i medicinski i zdravstveni diskursi koji ponekad i eksplicitno dovode u vezu porođaj (kao nešto što je „neophodno“) sa „stanjem nacije“.

Kako je to još ukazao Marsel Mos (Marcel Mauss) (Mos 1982), činom darivanja stvara se dug koji mora biti uzvraćen. Društvena logika dara počiva na „ekonomiji duga“, te se na ovaj način uspostavljaju dugoročni društveni odnosi (Gregori u Ivanović 2010: 214): „Pravo da se očekuju različite vrste usluga i pomoći, dobrovoljna davanja (darovi) naizgled lišena svakog interesa (međutim) pretpostavljaju obavezu uzvraćanja dara kao osnovni uslov postojanja i reprodukovanja ove vrste odnosa“ (Ivanović 2010: 215). U logici dara je bitna moralna obaveza da se tokom određenog perioda odnos ujednači, da se uzdarje dâ i dug izmiri, čak i u odnosima u kojima se ne vodi striktno računa o tome ko kome duguje.

Nov život, „podaren“ kroz porođaj i reprezentovan kroz medijske slike, nije uzvraćen dar. Naime, oni koji podaruju nov život (novi građani i građanke) su već u prvobitnom

dugu prema državi blagostanja, zaduženi svojom prvobitnom obavezom da joj podare nov život. Dar novog života državu, to jest primaoca, ne stavlja u poziciju u kojoj se dug mora uzvratiti. Državni diskurs „ljudi kao moć“ (Yuval-Davis 1997) predstavlja i promoviše održavanje i uvećavanje populacije i nacionalnog kolektiviteta kao vitalno za državne i nacionalne interese. Stoga je i dug samo prividno nadoknađen darom roditelja. S obzirom da ovakvih darova „nikada nije dosta“ (novih života, novih tela, građana) ili, kako kaže jedna od protagonistkinja, „da *nas* ima što više“, ovaj diskurs proizvodi konstantnu poziciju dugovanja darivaoca. Svaki novi dar će biti dovoljan, ali ne u potpunosti, u jednom performansu darivanja porođajem koji postaje indeks reprodukcije nacije. Kroz strateške intervencije države blagostanja, poput ove emisije, kroz njene populacione politike i promociju biološke reprodukcije, stvaranje novog života je predstavljeno kao nezavršeni proces, neophodan i konstantno nedovoljan. Stoga, i samo stvaranje i čin darivanja novog života kroz reprodukciju, kroz medijsku reprezentaciju trudnoće, rađanja, materinstva, porodice i porodičnog života, postaje društveno i političko pitanje. Drugim rečima, obećanje dara (života kao dara) je nacionalno obećanje. Društvene vrednosti tog dara povezane su i sa normama muškosti i ženskosti koje nisu samo „biološke nego i političke i društvene činjenice“, dok je reprodukcija „konstitutivni element kako roda, tako i nacije“ (Drezgić 2010: 10).

Umesto zaključka

Populaciono-politička instrumentalizacija „alarmantnih statistika“ niske stope priraštaja zabeležena je i analizirana u studijama u Srbiji i ranije. Ovo svakako nije jedini slučaj, jer su slični diskursi zabeleženi i analizirani i u drugim zemljama u postsocijalističkim transformacijama (Gal and Kligman 2000), ali i u zemljama zapadne Evrope (Krause 2005). Rada Drezgić ukazuje kako su početkom devedesetih godina u Srbiji

pronatalistički i antinatalistički diskursi postali mesta tvorbe narativa o rodu i naciji, o sebi i drugom (Drezgić 2010: 12). Rodni aspekti i novonastale nejednakosti i instrumentalizacije, pre svega žena i mogućnosti prokreacije, takođe su jedan od glavnih elemenata ovih diskursa. Drezgić ukazuje da je reprodukcija (kao i rasprave o abortusu) jedno od mogućih poprišta političkih sukoba u kojima se različite grupe nadmeću da steknu pravo na organizovanje novog nacionalnog poretka, kako bi na taj način obezbedili i elitni status vlastitoj grupi. Analiza medijske reprezentacije trudnoće, rađanja, materinstva, porodice i porodičnog života u ovom radu, između ostalog, pokazuje da se diskursi zabeleženi tokom devedesetih godina u Srbiji i danas mogu locirati, doduše u izmenjenim kontekstima, ali da je rodna komponenta i dalje veoma prisutna.

Strukturalne reorganizacije ili investicije države nisu u fokusu u analiziranoj emisiji. Kako bilo, takve promene bi mogle stvoriti barem uslov za povećanje nataliteta. Tako, na primer, problem ostvarivanja većih prava samohranih majki i očeva, adekvatnija davanja države u vidu održavanja porodilišta i sprečavanja korupcije u zdravstvu, nezaposlenost, društvena nesigurnost, nisu teme kojima se ova emisija bavi. Populizam i nacionalizam postaju sredstva koja nude „prečicu“ ka rešenju. Romantične uspešne priče, uspešni porođaji i zdrave bebe koje mogu i da probude emociju, nude se kao rešenje za dijagnostifikovan pad nataliteta, koji je predstavljen kao društveni i državni problem.

Feministička etika brige implicira upravo participativni pristup interpretacijama potreba i zahteva aktivno učešće građana i građanki. Osnovni princip je da su ljudi zapravo potrebni jedni drugima da bi živeli dobre živote i da oni mogu da postoje kao individue kroz odnose briga sa drugima (Sevenhuijsen 2003: 19). Međutim, neophodno je da se kreiraju kanali kojima se ovakvi pogledi mogu promovisati. Neophodne su

strukturne reforme u mnogim oblastima, kao što su zdravstvo, obrazovanje, politika, ekonomija. Participativni modeli politika sigurno mogu da omoguće da se poboljšaju politike, kao i rodni odnosi; međutim, neophodna je društvena spremnost da se ostvare strukturalne reorganizacije, kao i prihvatanje dvosmernih politika etike brige, dok bi se nacionalizam ostavio po strani. U suprotnom, feministička etika brige bi mogla predstavljati samo lavirint i dobru zamisao na papiru autora ili autorki feminističkog stanovišta, kao idealna slika društva, ali ne više od toga. Neophodna je promena u političkim tokovima, ali i promena društvenih vrednosti, kao i stvaranje dvosmernih politika. Samo u tom smislu možemo očekivati da će društvene politike i prakse jednog dana stvoriti prostor gde će „razumevanje, uzajamno prihvatanje i poštovanje različitosti postati moguće“ (Leskošek 2003: 47).

Literatura

- „Ljajić: 'Vreme je za bebe'“, *Glas Javnosti Online*, 5. oktobar 2007, (internet dostupno na adresi: <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/glas-javnosti-05-10-2007/ljajic-vreme-je-za-bebe> (pristupljeno 15. avgusta 2010)).
- Anderson, Benedikt (1998), *Nacija: zamišljena zajednica*, Beograd: Plato.
- Berlinguer, Giovanni (1999), „Population, ethics, and equity“, *Cad. Saúde Pública* 15 (1): 111–122.
- Creed, Gerald W. (2000), „'Family values' and domestic economies“, *Annual Review of Anthropology* 29: 329–355.
- Drezgić, Rada (2010), „Bela kuga“ među „Srbima“, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, IP „Albatros Plus“.
- Fraser, Nancy (1989), *Unruly Practices: Power, Discourse, and Gender in Contemporary Social Theory*, Minnesota: University of Minnesota Press.
- Gal, Susan and Gail Kligman (2000), *The Politics of Gender after Socialism*, Princeton: Princeton University Press.
- Ginsburg, F. and R. Rapp (prir.) (1995), *Conceiving the New World Order: The Global Politics of Reproduction*, Berkeley: University of California Press.

- Gordon, Linda (1990), *Women, the State and Welfare*, Wisconsin: University of Wisconsin Press.
- Hall, Stuart (1997), „The Work of Representation“, u Stuart Hall (prir.), *Representation. Cultural Representation and Signifying Practices*, London: SAGE Publications in association with The Open University.
- Ivanović, Zorica (2010), „Da li su postojala 'na srodstvu zasnovana društva'? O (de)konstrukciji jednog antropološkog koncepta“, *Etnoantropološki problemi* 5 (3): 19–42.
- Jansen, Stef and Elissa Helms (2009), „The white plague: national-demographic rhetoric and its gendered resonance after the post-Yugoslav wars“, u Ch.Eifler and R. Seifert (prir.), *Gender Dynamics and Post-Conflict Reconstruction*, Frankfurt am Main: Lang, str. 219–243.
- Kaufman, R. Sharon and Lynn M. Morgan (2005), „The Anthropology of the Beginnings and Ends of Life“, *Annual Review of Anthropology* 34: 317–341.
- Krause, Elizabeth (2005), *A Crisis of Births: Population Politics and Family-making in Italy*, Belmont, CA: Thomson/Wadsworth.
- Leskošek, Vesna (2003), „Care in Social Policy – But Caring for what?“, u Selma Steenhuijsen and Alenka Švab (prir.), *Labyrinths of Care: The Relevance of the Ethics of Care Perspective for Social Policy*, Ljubljana: Peace Institute, str. 43–52.
- Mos, Marsel (1982), „Ogled o daru“, u: *Sociologija i antropologija*, Beograd, Prosveta, knjiga II, str. 7–212.
- Pilcher, J. and I. Whelehan (prir.) (2004), *50 Key concepts in Gender studies*, London: Sage.
- Rašević, Mirjana (2009), „Populaciona politika u Srbiji: stanje i očekivanja“, *Stanovništvo* 2: 53–65.
- RTS, epizode „Vreme je za bebe“, (internet prezentacija) dostupno na adresi: <http://www.rts.rs/page/tv/sr/series/20/RTS+1/64/Vreme+je+za+bebe.html> (pristupljeno 17. avgusta 2010).
- Steenhuijsen, Selma (2003), „The Place of Care. The Relevance of the Ethics of Care for Social Policy“, u Selma Steenhuijsen and Alenka Švab (prir.), *Labyrinths of Care: The Relevance of the Ethics of Care Perspective for Social Policy*, Ljubljana: Peace Institute, str. 13–41.
- Spitulnik, Debra (1993), „Anthropology and mass media“, *Annual Review of Anthropology* 22: 293–315.
- Švab, Alenka (2003), „Does the State Really Care? The Conceptualisation of care in Family Policy in Slovenia“, u Selma Steenhuijsen and Alenka Švab (prir.), *Labyrinths of Care: The Relevance of the Ethics of Care Perspective for Social Policy*, Ljubljana: Peace Institute, str. 53–77.

- Vlada Republike Srbije (2008), *Strategija podsticanja rađanja*, Beograd: Ministarstvo rada i socijalne politike.
- Waaldijk, Berteke (2007), „Beyond Social Citizenship: New Approaches in Comparative European Welfare History“, u Gro Hagemann (prirednik), *Reciprocity and Redistribution: Work and Welfare Reconsidered*, Pisa: Pisa University Press, str. 1–22.
- Yuval-Davis, Nira (1997), *Gender and Nation*, London, New Delhi: SAGE Publication.